

LUIGI ENRICO ROSSI

ΤΙ ΜΑΣ ΟΦΕΙΛΕΙ Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

LUIGI ENRICO ROSSI

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΜΑ' ΤΟΜΟΥ (2002) ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

ΑΘΗΝΑΙ 2002

LUIGI ENRICO ROSSI

Επίτιμο Μέλος του Φ.Σ. Παρνασσός

ΤΙ ΜΑΣ ΟΦΕΙΛΕΙ Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
(IL NOSTRO CREDITO NEI CONFRONTI DELL'ANTICO)

Μου είναι δύσκολο να βρω λόγια να σας ευχαριστήσω για την μεγάλη τιμή που μου κάνετε με την πρότασή σας να γίνω Έπίτιμο μέλος αυτού του Συλλόγου, του πιο παλαιού και ευγενούς της Ελλάδος. Δεν νομίζω ότι αξίζω όντως αυτή την τιμή, καθώς δεν θεωρώ έπαρκές το γεγονός ότι αγάπησα και δίδαξα για πολλές δεκαετίες τον πολιτισμό της αρχαίας Ελλάδος και ότι έπισκεπτόμουν συχνά –έπίσης για πολλές δεκαετίες– την σύγχρονη Ελλάδα, μαθαίνοντας να αγαπώ τον νεότερο πολιτισμό της μέσω των πολυαγαπημένων μου παλαιών φίλων που έχω σε αυτή την χώρα. Πά τον λόγο αυτό το ευχαριστώ μου προέρχεται εκ βάθους καρδιάς. Ο παλαιός και αγαπητός φίλος μου Παναγιώτης Γ. Νικολόπουλος κατά την παρουσίασή μου υπερέβαλε την αξίαν μου· μου απέδωσε εκείνο που θα ήθελα να είμαι, όχι εκείνο που είμαι. Τον ευχαριστώ, διότι είναι φίλος.

Άρχισα να έπισκέπτομαι την Ελλάδα το μακρινό 1958, όταν ήταν ακόμη πτωχή, ενώ πτωχή ήταν και η Ίταλία. Από τότε και στο εξής έβλεπα τις δύο χώρες να προσοδεύουν, μέχρι που τώρα βρισκόμαστε ένωμένοι σε μία ένιαία ευρωπαϊκή πατρίδα, ένισχυμένη από το ένιαίο νόμισμα, το Ευρώ. Έπειτα βρέθηκα εδώ το 1962, για το γαμήλιο ταξίδι μου, με το αυτοκίνητό μου, γεγονός που μου έδωσε την ευκαιρία να έπισκεφθώ ακόμη και περιοχές ελάχιστα τουριστικές: θυμάμαι την νύκτα που περάσαμε στο Μαυρομάτι της Ίθώμης, στο σπίτι ενός χωρικού που ονομαζόταν Ξενοφών. Έκει βαδίσουμε μέσα στη νύκτα για να φθάσουμε με την ανατολή του ήλιου στην κορυφή του βουνού της Ίθώμης, με οδηγό τον φύλακα των ανασκαφών. Στην συνέχεια ξαναήλθα πολλές φορές, πάντα με την σύζυγό μου Γιούαννα, και μάθαμε μαζί να αισθανόμαστε σαν στο σπίτι μας στην χώρα

* Το παρόν άρθρο είναι έπεξεργασμένη μορφή, σε έλληνική μετάφραση, του εισοβατηρίου λόγου του συγγραφέως, κατά την αναγόρευσή του σε Έπίτιμο Μέλος του Συλλόγου, στην αίθουσα Κ. Παλαιά, την 19.2.2002.

σας, τὴν τόσο φιλόξενη καὶ τόσο ὁμοια μὲ τὴν δική μας: ἡ Μεσόγειος εἶναι μία μεγάλη πολιτισμική ἐνότητα. Τὸ 1965 περάσαμε περισσότερο ἀπὸ ἓνα μῆνα στὴν Πάτμο, ὅπου εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ συζητήσω μὲ τοὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς καὶ ὅπου μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἐπέστρεψε ἡ σύζυγός μου μὲ τὴν κόρη μας Elena, γιὰ νὰ γίνουν δεκτὲς σὰν παλαιοὶ φίλοι. Καὶ δὲν θὰ ἐπιμείνω νὰ θυμηθῶ τις τόσες ἄλλες φορές, γιατί εἶναι ὄντως πολλές. Ἀπὸ τὴν πρώτη φορά προσπάθησα νὰ μάθω τὴν δημοτικὴ σας: δὲν νομίζω ὅτι ἔχω κάνει μεγάλη πρόοδο, καὶ ἀπόψε εἶμαι εὐγνώμων στὸν μεταφραστή τοῦ κεμιένου μου, τὸν διδάκτορα κ. Ζήση Μελισσάκη.

Ἀγαπῶ τὴν χώρα σας καὶ παρακολούθησα μὲ μεγάλη ἀνησυχία τις πολιτικές ἐξελίξεις τῆς. Ἀγαπῶ τὴν λογοτεχνία σας, στὴν ὁποία βρῆκα μερικὲς ἀπὸ τις πλέον ἀγνὲς φωνὲς τῆς σύγχρονης ποιήσεως. Ἀγαπῶ τὸ τοπίο σας, τὸ γεμάτο ἀπὸ ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου: λίγες κολῶνες ἀρκοῦν γιὰ νὰ μεταμορφώσουν ἓνα τοπίο, καὶ αὐτὸ εἶναι πού συμβαίνει παραδείγματος χάριν στὸ Σούνιο, τὸ ὁποῖο χωρὶς τις κολῶνες θὰ ἦταν μόνον ἓνα γεωλογικὸ φαινόμενο.

Καὶ αὐτὸς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού κρατοῦν ἐνωμένες τις δύο χώρες μας: τις ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, πού ἀνήκουν σὲ ὅλη τὴν πολιτισμένη ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ βρίσκονται ἐδῶ δίπλα μας, τις βλέπουμε καθημερινά, καὶ ξέρουμε ὅτι τὰ μεγάλα ἀριστουργήματα τοῦ νοῦ καὶ τῆς τέχνης δημιουργήθηκαν σὲ αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ τοπία μας, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία, ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ μνημεῖα μας. Καὶ εἶναι γιὰ αὐτὸ τὸ θέμα πού θὰ ἤθελα νὰ σᾶς μιλῆσω σήμερα, δηλαδή κυρίως γιὰ ἐμᾶς τοὺς "Ἕλληνες καὶ τοὺς Ἰταλοὺς, ἢ ἄλλῶς γιὰ τὴν πίστωση μας πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο καὶ γιὰ ὀρισμένους τρόπους εἰσπράξεώς τῆς.

1. Εἰσαγωγή

Πὰ νὰ ἀρχίσω, θὰ σᾶς πῶ ὅτι θὰ ἤθελα νὰ παραδειγματισθῶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ νὰ προσπαθῆσω νὰ εἶμαι σύντομος καὶ οὐσιαστικός. Πρόκειται γιὰ μία ἄσκηση πού κοστίζει σὲ κόπο, ἀλλὰ εἶναι σημαντική. Ὁ Πλίνιος ὁ Νεώτερος ἔγραψε κάποτε σὲ μία ἐπιστολή του: «Σοῦ γράφω μία μακροσκελὴ ἐπιστολή, ἐπειδὴ δὲν εἶχα χρόνο νὰ σοῦ γράψω μία σύντομη», ἐνωώντας μὲ αὐτὸ ὅτι ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐπιστολή ἔλειπε ὁ *labor limae*, ἡ κοπιαστικὴ λείανση¹. Ἔτσι ἐρμηνεύεται τὸ πάθος τῶν ἀρχαίων γιὰ τὴν *brevitas*

1. Στὴν καθημερινὴ γλῶσσα: «τὸ λιμάρισμα».

(=τὴν συντομία), γιὰ τὸ ἀφόρισμα. Καὶ τὸ σύνθημά μου ἀπόψε εἶναι πίστωση, καὶ ὄχι χρέος, πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Συνήθως γίνεται τόσος λόγος γιὰ χρέος, καὶ πρόκειται γιὰ δυσάρεστη λέξη καὶ ἔννοια, ἐπειδὴ θυμίζουν προσπάθεια, κόπο, ἐνδεχομένως καὶ ἀφερεγγυότητα, ἐνῶ ὅλοι εἴμαστε εὐτυχεῖς ὅταν ἀνακαλύπτουμε ὅτι ἔχουμε ὀφειλὲς νὰ εἰσπράξουμε. Ἀλλὰ ἄς δοῦμε λίγο γιὰ τίνος εἶδους πίστωση πρόκειται καὶ πῶς μποροῦμε νὰ τὴν εἰσπράξουμε.

Πὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ εἶναι σημαντικό νὰ ἀπαλλάξουμε τὸ ἔδαφος ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς μεθόδους πού δὲν ἐπιτυγχάνουν νὰ ὀρίσουν τὴν σχέση μας μὲ τὸ ἀρχαῖο: μόνον ὅταν θὰ ἔχουμε ξεκαθαρίσει τὶς ιδέες περὶ ἐκείνου πού δὲν πρέπει νὰ κάνουμε, ἢ πού δὲν γίνεται πλέον νὰ κάνουμε, θὰ μποροῦμε νὰ διασαφηνίσουμε καὶ τὶς ιδέες περὶ ἐκείνου πού μποροῦμε καὶ, συνεπῶς, ὀφείλουμε νὰ κάνουμε.

2. Ἐκεῖνο πού δὲν πρέπει νὰ κάνουμε

Δύο εἶναι οἱ στάσεις πού νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀποφύγουμε σήμερα: ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ ἡ καθαρὰ ἀνθρωπιστικὴ στάση (*atteggiamento puramente umanistico*) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ λεγόμενος ἀποικισμὸς (ἐγκαθίδρυση, *colonizzazione*) ἢ ἐκσυγχρονισμὸς (*attualizzazione*) τοῦ ἀρχαίου. Ὁ ἀνθρωπισμὸς ἀπετέλεσε, καὶ ἀποτελεῖ ἀκόμη σήμερα, τὴν ἐπιθυμία νὰ ἐκλάβουμε τὸ ἀρχαῖο ὡς συνολικὸ μοντέλο καὶ ἐπομένως νὰ ταυτισθοῦμε μὲ αὐτό, μὲ τὸν κίνδυνο νὰ μὴ δοῦμε τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μας: τίθεται, δηλαδή, σὲ κίνδυνο ἡ ἴδια ἡ ἱστορικὴ καὶ πολιτισμικὴ μας ταυτότητα. Εἶναι σὰν μία μεταφορὰ τοῦ ἑαυτοῦ μας στὸν ἀρχαῖο κόσμο: σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἀλλοιώνουμε τὴν ταυτότητα ἡμῶν τῶν συγχρόνων. Ἡ ἄλλη στάση πού πρέπει νὰ ἀποφευχθεῖ εἶναι ἀντιδιαμετρικὰ ἀντίθετη πρὸς τὴν πρώτη, εἶναι σὰν μία μεταφορὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου στὸν σύγχρονο κόσμο μας, δηλαδή ἡ ἐναπόθεση δικῶν μας κατηγοριῶν ἐπάνω στοὺς πολιτισμοὺς πού μᾶς ἄφησε ἡ ἀρχαιότητα, μὲ τὸν κίνδυνο νὰ τοὺς ἀνατρέψουμε μὲ τὴν μάταιη αὐταπάτη ὅτι τοὺς ἐκσυγχρονίζουμε: σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἀλλοιώνουμε τὴν ταυτότητα τῶν ἀρχαίων.

Ἄς ἀρχίσουμε μὲ τὸν ἀνθρωπισμὸ. Τὸ ἰδανικὸ τῶν ἀνθρωπιστῶν ἦταν νὰ ἐπιστρέψουν στὶς μορφές ζωῆς τῶν ἀρχαίων –καθημερινές καὶ πολιτιστικές– οἱ ὁποῖες ἀναγνωρίζονταν ὡς ἐξαιρετές καὶ εἶχαν κατὰ κάποιον τρόπο ἀγιοποιηθεῖ καὶ ὀριοθεῖ ὡς «κλασικές». Βεβαίως, ὁ Ἕλληνας καὶ ὁ

ρωμαϊκός πολιτισμός—ό οποίος όφειλε τόσα στον έλληνικό—ήταν πολιτισμοί πολύ ύψηλού επιπέδου, ως ποϋμε άφοβα ύπίστου: ώστόσο δέν είναι θεμιτό νά τους θεωρήσουμε ως *τους μοναδικούς*... Ό μεγάλος ίταλικός σύμνιασμός τής Άναγεννήσεως ύπήρξε μία θερμή έποχή, και χρησιμοποιώ τó έπίθετο «θερμός» διότι ό νους μου πηγαινεί στον μεγάλο έρωτα πού έμφύχωσε εκείνους τους άνθρωπους άπέναντι στα φιλολογικά κείμενα, στην φιλοσοφική σκέψη και στις εικαστικές τέχνες, τόσο τών Έλλήνων, όσο και τών Ρωμαίων. Ό άνθρωπισμός είναι μία πράξη αγάπης και, κατά συνέπεια, μία αιώνια κατηγορία τού πνεύματος, ή όποία άσφαλώς δέν θά καταργηθεί ούτε θά άκρωτηριασθεί. Τό νά διαβάζει κανείς ένα άρχαίο κείμενο ή νά κοιτάζει ένα άγαλμα ή ένα κτίσμα με αγάπη άποτελεί κάτι, για τó όποιο όχι μόνον είμαστε ίκανοί, αλλά τó έχουμε και μεγάλη ανάγκη, και όφείλουμε νά μπορούμε νά τó κάνουμε, τούλάχιστον τήν Κυριακή τó πρωί ή κατά τήν διάρκεια μιάς έκδρομής σέ όμορφους λόφους: όμως δέν μπορούμε νά τó μετατρέπουμε διαρκώς σέ σημαία μας, διότι τά έργα τών άρχαίων, πέρα άπό τó νά τά αγαπάμε, όφείλουμε και νά τά καταλαβαίνουμε. Ποιό είναι λοιπόν τó φάρμακο; Νά εντάξουμε τó άρχαίο στην ιστορία, νά κατανοήσουμε τις συγκεκριμένες συνθήκες του: ή άττική τραγωδία, πού λατρεύθηκε άπό τήν σύμνιαστική στάση, μπορούσε νά άνθήσει μόνον στην Άττική τού πέμπτου αιώνα πρò Χριστού και φέρει επάνω της τά θετικά και αιώνια σημεία εκείνου τού καιρού και εκείνων τών συνθηκών, όπως τήν ευαισθησία στα μεγάλα προβλήματα τής ζωής, τού θανάτου και τού πόνου, αλλά φέρει έπίσης και τά πρόσκαιρα σημάδια, όπως για παράδειγμα τήν υπερβολική έπαρση και ειδικότερα τόν άθηναϊκό τοπικισμό, κατανοητό σέ έργα πού θά παρουσιάζονταν μπροστά σέ ένα άθηναϊκό κοινό, τó όποιο ήθελε νά έξυψωθεί μέσα στην άρχαία και στην πρόσφατη ιστορία του. Έξ άλλου, όπως μιάς δίδαξε ό George Steiner στον *Θάνατο τής τραγωδίας* (τό 1961), ή άρχαία τραγωδία δέν περιέχει τήν έλπίδα, ένψ ό χριστιανικός πολιτισμός μιάς δίδαξε τήν έλπίδα, με τόν έξορθολογισμό τού πόνου: ή έλληνική τραγωδία δέν άποτελεί πλέον—στο σύνολό της—στοιχείο τού πολιτισμού μας. Όφείλουμε νά τήν διαβάζουμε με ιστορική ματιά.

Άς περάσουμε τώρα στο αντίθετο σφάλμα, στην έναλόθεση τών σύγχρονων κατηγοριών μας επάνω στο άρχαίο, δηλαδή σέ εκείνο πού όνομάσθηκε ό άποικισμός ή ό εκσυγχρονισμός τού άρχαίου. Άποικίζουμε ή εκσυγχρονίζουμε σημαίνει ότι τοποθετούμε κάτι δικό μας επάνω σέ εκείνο πού δέν είναι δικό μας: με άλλα λόγια, ή στάση αυτή ξεκλειδώνει τόν άρχαίο κόσμο με ένα σύγχρονο κλειδί, με τήν επικίνδυνη άξίωση νά *εκσυγχρονίσει τó άρχαίο*. Δυστυχώς ή στάση αυτή τηρήθηκε πολύ στο σχολείο, όπου έφαρ-

μόσθηκε ώς δημοκρατική, ένώ είναι μόνο θλιβερά δημαγωγική: πρόκειται για μία άφελή πλάνη πού κατεργάσθησαν δάσκαλοι, οί όποίοι άναζητούσαν δημοτικότητα και καλά κέρδη, ή και για μία πονηριά όρισμένων μελετητών και έκδοτών με σκοπό νά προσελκύσουν τό κοινό: και τό λέω αυτό με ιστορική έντιμότητα, άν και σήμερα λίγη δημαγωγία πρós όφελος του άρχαιου θά ήταν πολύτιμη –παρόλο πού βλέπουμε νά συμβαίνει τό ακριβώς αντίθετο–, καθώς ή άκρoαία δημαγωγία συνίσταται στην άρνηση τής ίδιας τής σημασίας του άρχαιου, όπως κάνουν πολλοί πολιτικοί μας. Κατ' αυτόν τόν τρόπο, για παράδειγμα, ή Σαπφώ θεωρήθηκε φεμινίστρια, ένώ στον κόσμο τής Λέσβου γύρω στο έξακόσια πρó Χριστού άπουσίαζαν οί συνθήκες εκείνες πού θά έκαναν νά φυτρώσει ό σύγχρονος φεμινισμός: ό κόσμος τής Λέσβου, και τóσων άλλων τοπικών πολιτισμών τής Έλλάδος, διαφόρων εποχών, κρατούσε έντελώς χωριστά τόν άνδρικό από τόν γυναικείο κόσμο, χωρίς νά μπορούν νά συγκρουστούν ό ένας με τόν άλλο, όπως συμβαίνει, άντιθέτως, σήμερα, δημιουργώντας έτσι μία άντιπαλότητα πού ήταν ξένη στους άρχαίους. Και έδώ τό αντίδοτο είναι ξανά ή ιστορία. Η ιστορική μας μνήμη μάς επιτρέπει νά κατανοούμε ιστορικά τήν πραγματικότητα πού μεταχειριζόμαστε: νά λοιπόν πού ή Σαπφώ καταλαμβάνει και πάλι τήν θέση τής ως δασκάλας, σε ένα κλειστό και έκλεπτυσμένο περιβάλλον από νέες γυναίκες τής ύψηλης κοινωνίας, στις όποιες δέν πρέπει νά προσαφθεί ή άισχρή κατηγορία τής όμοφυλοφυλίας, από τήν στιγμή πού είχαν προετοιμασθεί για γάμο, δηλαδή νά γίνουν σύζυγοι άνδρων οί όποίοι, όπως και αυτές, προέρχονταν από τήν ύψηλή άριστοκρατία. Είναι φυσικό ότι ή Σαπφώ, μετά τήν μακρά σχέση μαθητείας, θά τις άποχαιρετούσε με νοσταλγία και πόνο, με έξαισία ποιήματα –πού άπαγγέλονταν περιστασιακά– τήν στιγμή πού άφηναν τήν ομάδα για νά προχωρήσουν στον γάμο. Προφανώς όμως άκόμη και σήμερα κάποιος μπορεί νά σκέπτεται ότι δέν θά έπρεπε νά άφροσιώνεται σε αυτές και ότι κάθε μορφή δεσμού τής με αυτές πρέπει νά θεωρείται άισχρή. Αυτή είναι ή στάση του Baudelaire, ό όποιος δημιούργησε μεγάλη ποίηση, καθώς ήταν ένας μεγάλος ποιητής, αλλά με τις πρόστυχες γυναίκες του τήρησε μία στάση πού σήμερα χαρακτηρίζεται όρθως ως άντιστορική και τήν όποία άκολούθησαν πολλοί φιλόλογοι. Δέν ύπάρχει τίποτε τό πιο καθόβουλα έσφαλμένο, πού όμως έξαλειφθηκε με εκείνο πού ό πιο προσεκτικός γαλλικός κλασικιστικός πολιτισμός άπεκάλεσε τό τέλος του άποικισμού τής άρχαιότητας (= *la décolonisation de l'antiquité*). Άλλά και ό Άρχιλόχος άντιμετωπίσθηκε ως καταραμένος ποιητής: όταν λέει ότι πέταξε τήν άσπίδα, δέν τό κάνει για νά χλευάσει τόν Όμηρο, δεδομένου ότι τό έπάγγελμά του ήταν εκείνο του στρατιώτη και όχι του έπικού ήρωα, ό όποιος, σαν ήρωας, είχε ως έπάγγελμα νά πεθαίνει ένδοξα. Ό Άρχιλόχος

ἔπρεπε νὰ ζήσῃ γιὰ νὰ ἐργασθεῖ ὡς στρατιώτης καὶ νὰ κερδίσει τὰ πρὸς τὸ ζῆν.

3. Ἐκεῖνο πὸν μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ πρέπει νὰ κάνουμε

Ἄφου ξεκαθαρίσαμε τὸ πεδίο ἀπὸ ἐπιζήμιες παρεξηγήσεις, ἄς ἀναρωτηθοῦμε πῶς ὀφείλουμε νὰ ἀντικρίσουμε τὸ ἀρχαῖο. Πρέπει νὰ ἀπομονώσουμε τίς διαφορὲς στιγμὲς καὶ τοὺς διαφόρους τόπους τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ – καὶ ὅταν κάνω λόγο γιὰ στιγμὲς καὶ τόπους ἔχω στὸ νοῦ μου νὰ καταπολεμήσω ἓνα ἄλλο κοινὸ τόπο, δηλαδὴ τὴν ἰδέα ὅτι πρόκειται γιὰ δύο μονολιθικοὺς πολιτισμοὺς, ἐνὼ στὴν πραγματικότητα διαρθρώνονται στὸ ἐσωτερικὸ τους σὲ ποικίλες πολιτισμικὲς ἐμπειρίες, εἴτε διαχρονικῶς, μέσα στὸν χρόνο, εἴτε συγχρόνως, μέσα στὸν χῶρο. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος δὲν εἶναι οὔτε ἐκεῖνος πὸν ὀνομάζουμε κλασικὸς, οὔτε ὁ ἑλληνιστικὸς, οὔτε ἐκεῖνος πὸν ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ καὶ ἑξῆς: τὸ ἰδανικὸ τοῦ μαχητῆ (μὲ τίς ἀντίστοιχες μορφὲς ποιητικοῦ ἄσματος) εἶναι διαφορετικὸ στὸν Ὅμηρο, στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἄλκαῖο· τὸ τοπίο (μὲ τὴν λειτουργία του στὴν συνολικὴ οἰκονομία) δὲν εἶναι τὸ ἴδιο σιτὺς τραγῳδοῦς (πέμπτος αἰῶνας) καὶ στὸν Θεόκριτο (τρίτος αἰῶνας)· οὔτε ἡ ἐλαφρὰ εἰρωνία τοῦ Λουκιανοῦ (δεύτερος αἰῶνας μετὰ Χριστὸν) μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ δίπλα στὸν παθιασμένον σαρκασμὸ τοῦ Ἀριστοφάνους (πέμπτος αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ). Οἱ δεκαετίες καὶ οἱ αἰῶνες δὲν περνοῦν μάταια, οὔτε οἱ διαφοροὶ πολιτισμικοὶ χῶροι ξεκινοῦν καὶ καταλήγουν στὶς ἴδιες θέσεις: ἂν λάβουμε μίαν συγκεκριμένη περίοδο, τὴν Ἀθῆνα τοῦ πέμπτου αἰῶνα, εἶναι ἀρκετὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν σύγχρονή της Σπάρτη. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴν Ρώμη.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ χρέος μόνον μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τόσα πράγματα μᾶς ἔρχονται ἀπὸ ἐκείνους τοὺς κόσμους ὡς πολιτισμικὸς ἐμπλουτισμὸς: πρόκειται μόνον γιὰ μίαν ἐνσυνείδητη ἀναγνώριση. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν κληρονομίαν ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε τοὺς τομεῖς πὸν τὴν ἐφήρμοσαν: ἄς σκεφθοῦμε τὴν ἠθικὴ, τὴν πολιτικὴ, τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση καὶ τόσα ἄλλα πράγματα ἀκόμη. Δὲν θὰ εἰσέλθω σὲ λεπτομέρειες, ἀφοῦ ἀρκεῖ νὰ προχωρήσουμε σὲ μίαν ἀπλή πρᾶξιν αὐτοσυνειδησίας καὶ στὸν νοῦ τοῦ καθενὸς μας θὰ ἔλθουν πολλὰ πράγματα, τὰ ὅποια λιγότερο ἢ περισσότερο τροποποιημένα, ἔγνων κτῆμά μας, σάρκα ἐκ τῆς σαρκὸς τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μας, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα τίποτε δὲν ἔμεινε ὅπως ἦταν, ἐπεὶδὴ ἡ ἱστορία παρήγαγε πολλὰς μεταμορφώσεις: ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀπορροφήθηκε ἀπὸ τὸν ρωμαϊκόν, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια τὸν μετέδωσε στὸν Χριστιανισμό. Μόνον μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια ὀφείλουμε νὰ μιλάμε γιὰ χρέος, ἀλλὰ κατὰ βάθος εἶναι μίαν

λέξη πού πρέπει νά ἀποφεύγουμε, ἐπειδὴ ἀνακαλεῖ ἐσφαλμένα –ὅπως ἔλεγα προηγουμένως– μία αἴσθησις ὑποχρεώσεως καὶ καταναγκασμοῦ. Ἄς μιλήσουμε, ἀναθέτως, ὅπως ἀνήγγειλα ἀπὸ τὴν ἀρχή, γιὰ τὴν πίστωσή μας.

4. Ἡ πίστωσή μας πρὸς τὴν ἀρχαιότητα (Τί μᾶς ὀφείλει ἡ ἀρχαιότητα)

Ὁμολογουμένως ἀνέκαθεν μοῦ φαινόταν περίεργο ὅτι, ὅταν μιλάμε γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμον, πάντα ἀποσιωπᾶται ἡ πίστωσή μας καὶ γίνεται λόγος γιὰ τὸ χρέος μας, μὲ ἓνα εἶδος πολιτισμικῆς ἠθικολογίας. Ἐμεῖς οἱ σύγχρονοι δὲν συμπεριφερθήκαμε πάντα ἀσχημα ἀπέναντι στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ χῶρος γιὰ νά κάνουμε ἰσολογισμούς, ἀλλὰ ἐν ὀλίγοις τὴν παράδοση πού μᾶς κληροδότησαν οἱ ἀρχαῖοι τὴν διατηρήσαμε, μὲ πολλές ἀπώλειες, εἶναι ἢ ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ μὲ μία ἀξιωσημείωτη δραστηριότητα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶμαι ὑποχρεωμένος νά προχωρήσω γιὰ λίγο σὲ πολιτισμικὸ ἐθνικισμό, ἀλλὰ θὰ τὸ κάνω χωρὶς τὸν φόβο νά γίνω «πολιτ(σ)ικῶς ἀπρεπής»², πού σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι θὰ σήμαινε μόνον ὑποκριτής. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἰταλοὶ ζήσαμε μαζὶ χέρι-χέρι μὲ τὶς ἑλληνικὲς καὶ ρωμαϊκὲς ἀρχαιότητες, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν θέλω νά ἀφαιρέσω τὰ δικαιώματα ἀπὸ ὅλες ἐκεῖνες τὶς μεσογειακὲς χῶρες πού ἔζησαν, ἐξίσου καλὰ ἢ ἀσχημα, μαζὶ τὸ ἀρχαῖο: φυσικὰ σκέπτομαι κατὰ κύριον λόγον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλία (ἢ ὅποια Ἑλλάδα, ὡστόσο, ἔζησε γιὰ μισὴ χιλιετία ὑπὸ τουρκικὴ κατοχή), ἀλλὰ καὶ τὴν Ἰσπανία, τὴν Γαλλία, τὴν βόρειο Ἀφρική καὶ τὴν ἑλληνικὴ Αἴγυπτο, ἐν ὀλίγοις ὅλη τὴν ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, πού ἐνωμάτωσε μέσα τῆς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον μαζὶ μὲ τόσους ἄλλους.

Αὐτὸ ἀφορᾷ κυρίως στὰ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα, καθὼς στὴν διατήρησι τῶν κειμένων δὲν θὰ τολμοῦσε κανεὶς νά ἀρνηθεῖ ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ κατεῖχαν τὴν πρώτη θέσι μὲ τὴν διάσωσι τῶν θησαυρῶν, ὡς βασικοὶ κληρονόμοι τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὅχι μόνον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κωδικῶν, φορέων αὐτῶν τῶν πολύτιμων κειμένων, βρίσκεται στὶς χῶρες μας, ἢ προσέρχεται ἀπὸ αὐτές, ἀλλὰ ἐδῶ καὶ ἐνάμισον περίπου αἰῶνα ἢ ἰταλικὴ φιλολογικὴ παιδεία –καὶ τὶς τελευταῖες δεκαετίες καὶ ἡ ἑλληνικὴ– τοὺς τιμοῦν ὄλο καὶ περισσότερα. Εἴμαστε ἐν ὀλίγοις οἱ μεγαλύτεροι πιστωτὲς τῆς ἀρχαιότητος: πέρα ἀπὸ ὅλα ὑπῆρξαμε, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Οὐμανισμοῦ καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, τὸ μεγάλο σταυροδρόμι τῆς δια-

2. Λογοπαίγνιο: πολιτικῶς ἀπρεπής (= politicamente scorretto) – πολιτισμικῶς ἀπρεπής (= culturalmente scorretto).

δόσεως του αρχαίου πολιτισμού: η Ελλάδα, κάτω από την τουρκική κατοχή, άρχισε αρκετά νωρίς να μάς στέλνει τους εξόριστους λογίους της. Έχουμε ένα είδος δικαιώματος απογόνων (νομίμου μοίρας) στην είσπραξη αυτής της όφειλης και στην έκμετάλλευσή της, δηλαδή μία σημαντική ήθικο-ιστορική δικαιολογία.

Πώς οφείλουμε να καταστήσουμε γόνιμη αυτή την πίστωση; Πά τα αρχαιολογικά αντικείμενα αρκεί να κοιτάξουμε γύρω μας, και θα δούμε ότι, πέρα από τα μνημεία που ήδη τα έκμεταλλευόμαστε εύρύτατα, υπάρχουν τόσα άλλα, την ύπαρξη των οποίων οφείλουμε μόνον να κατανοήσουμε. Θα άρκοῦσαν οι διαρκῶς αυξανόμενες στατιστικές για τους επισκέπτες των ιστορικο-αρχαιολογικών χώρων, ειδικά όταν έχουν προσαρμοσθεί καλύτερα στις απαιτήσεις του κοινού, όπως βλέπουμε στις χώρες μας και τις τελευταίες δεκαετίες και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Δυσκολεύθηκε να ανοίξει τον δρόμο ή προφανής ιδέα ότι περισσότεροι επισκέπτες σημαίνουν περισσότερα χρήματα, που κατανέμονται στα μνημεία τα οποία έχουν μεγαλύτερη ανάγκη συντηρήσεως και προσαρμογής στις απαιτήσεις για τις οποίες μιλούσαμε πιο πάνω.

Όμως τα μνημεία γίνονται κατανοητά με την γνώση των γλωσσών και των κειμένων. Όσον αφορά στα κείμενα, η διεύρυνση του ελεύθερου χρόνου δημιούργησε ένα σημαντικό έδαφος προς κατανάλωση: οι μαθητές μου της ελληνικής φιλολογίας μειώνονται, τα τελευταία χρόνια, αλλά αποζημιώνομαι βλέποντας έκθαμβος πόσος είναι ακόμη ο κόσμος που έχει πάθος για τον Οιδίποδα και διαβάσει με περιέργεια την Αίγυπτο, δηλαδή το δεύτερο βιβλίο του Ηροδότου, ή περιέργια μικρά έργα του Πλουτάρχου. Ποιός θα μπορεί στο μέλλον να τρέφει αυτή την χρήση, αλλά επιφανειακή περιέργεια; Μόνον οι ειδικοί, για όσο θα υπάρχουν τέτοιοι: την πραγματική εκλαΐκευση ξέρει να την κάνει μόνον ο ειδικός. Και θα χρειάζονται συνεχώς νέοι μεταφραστές, γιατί οι σύγχρονες γλώσσες μας μεταβάλλονται συνεχώς.

5. Τί κάνουμε αυτή τη στιγμή;

Το πλέον ανεξήγητο γεγονός είναι ότι αυτές οι διαπιστώσεις προχωρούν καλά στον χώρο της συντηρήσεως των πολιτισμικών αγαθών, αλλά δεν μεταφράστηκαν ποτέ σε μία σχολική πολιτική που να τείνει να δημιουργήσει τις συνθήκες, ώστε να μπορέσει να ωφεληθεί αποτελεσματικά από αυτή την καλύτερη συντήρηση. Έχουμε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους πολύ καλά εξοπλισμένους, αλλά δεν ξέρω σε λίγα χρόνια ποιός θα έχει εκείνη την λίγη κλασική παιδεία που θα τον ώθει να τους επισκεφθεί και

δὲν ξέρω πόσοι καλὰ ἐκπαιδευμένοι ξεναγοὶ θὰ ὑπάρχουν γιὰ νὰ τοὺς ἐξηγήσουν στοὺς ἐπισκέπτες. Οἱ ἐκδότες θὰ συνεχίσουν γιὰ λίγο νὰ βγάλουν καλὲς ἐκλαϊκευμένες ἐκδόσεις κειμένων πού ἀκόμη ἀπὸ ἀδράνεια θὰ ἔχουν ἐπιτυχία, ἀλλὰ λίγο-λίγο θὰ καταλήξουν στὰ ἀζήτητα.

Τί μπορεῖ νὰ γίνει γιὰ νὰ εὐαισθητοποιήσουμε τοὺς πολιτικούς, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης προέρχονται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ ἓνα πτωχὸ σχολεῖο; Τὸ σλόγκαν πού θὰ τοὺς σαλπίζαμε μέσα στὰ αὐτιά εἶναι τὸ ἀκόλουθο: ἡ πραγματική, ὑγιὲς δημαγωγία (γιατὶ ὑπάρχει καὶ ὑγιὲς) εἶναι ὄχι ἡ ἄρνηση μιᾶς κοινῆς γιὰ ὅλους κληρονομίᾳ, ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ μιᾶς νέας διαδόσεώς της σὲ ὅλους (μὲ τὴν κατάλληλη βιασύνη). Ἡ δυσκολία, γιὰ ἐμᾶς τοὺς ἀνθρωπιστές, εἶναι νὰ μᾶς ἀκούσουν οἱ πολιτικοί, καὶ ὄχι μόνον στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ σὲ ὅλο τὸν κόσμο. Τί μποροῦμε νὰ κάνουμε; Ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι εὐκόλη. Εὐχή μας εἶναι ἓνα λαμπρὸ ἴδρυμα, ὅπως τὸ παρὸν, πού μὲ ὑποδέχεται τόσο εὐμενῶς, νὰ μπορέσει νὰ συμβάλει μὲ κοινὲς προσπάθειες στὴν ἐπίτευξη τοῦ στόχου μας.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

LUIGI ENRICO ROSSI*

Ήταν τό μακρινό τώρα πλέον εκείνο ακαδημαϊκό έτος 1957-1958, όταν πρωτογνωρίσαμε στην Ρώμη τόν σήμερα τιμώμενο καθηγητή κ. Luigi Enrico Rossi. Έρχόταν νά παρακολουθήσει τά μαθήματα του Φροντιστηρίου Έλληνικής Παλαιωγραφίας του άειμνήστου Καθηγητού Ciro Giannelli. Οί πρώτες άμοιβαίες λάμψεις τών οφθαλμών μας διεμήνυαν ότι ήδη θεμελιωνόταν μία άειπαγής φιλία. Τώρα, ύστερα από σαράντα πένε έτη, διαπιστώνομε ότι οι πρώτες εκείνες χειραφίες δέν μιάς έξαπάτησαν. Θά συναντηθούμε σέ φοιτητικά έδρανα δύο χρόνια άργότερα, στό περίφημο πλέον Μενάνδρειο Φροντιστήριο του μακαρίτου επίσης καθηγητού Carlo Galavotti γιά τόν μόλις τότε έκδοθέντα *Δύσκολον* του Μενάνδρου. Έκει θά διαπιστώσωμε όχι μόνον τόν πλούτο τών γνώσεων της κλασικής φιλολογίας και τών κειμένων της, όχι μόνον τήν έν γένει παιδεία του Rossi, αλλά επίσης τήν φιλολογική κριτική όξύνουα, μέ τήν όποία έξιμίνευε και άκολουθως πρότεινε διορθώσεις στό κείμενο.

Βεβαίως αυτά δέν μάς ξένιζαν, διότι γνωρίζαμε ότι προερχόταν από μία πεπαιδευμένη οίκογένεια, μέ ρίζες θεμελιωμένες σέ άρχές προαιώνιες και εύγενείς. Ή οίκία των, κατά μήκος του Τίβερη, καθίστατο άναφυχή γιά μάς τούς παρεπιδημούντες Έλληνες. Άργότερα, όταν ό Rossi θά νυμφευθεί τήν έκλεκτή Γιουαππα, τήν Ίωάννα, φιλόλογο επίσης και βιβλιοθηκάριο, και θά σχηματίσει οίκογένεια, ή via Aventina 24 άποβαίνει έστία θερμών ύποδοχών. Ή Ρώμη, ή Ίταλία, χάρη στους Rossi, δέν είναι μία άλλη χώρα, μία άλλη ξένη.

Άλλά και ή Έλλάς δέν είναι μία άλλη χώρα, μία ξένη, γιά τούς Rossi. Από τό 1957 ή Έλλάς, χωρίς νά είναι μόνον τόπος διακοπών, είναι τόπος φιλικός, τόπος άναφυχής. Ο Rossi διατρέχει τήν χώρα μας, έπισκέπτεται τά μουσειά και τούς χώρους, συζητεί μέ τούς άνθρώπους, άπολαμβάνει τήν φύση. Ή Αθήνα βεβαίως, αλλά και ή Πάτμος, ή Ίθάκη, ή Μακεδονία, οί Δελφοί, ή Γορτυνία, ή Όλυμπία δηγοούνται τήν παρουσία του Rossi. Και μάς εκπλήττει πάντοτε, διότι πάντοτε άνακαλύπτει νέα πράγματα στην χώρα μας, στους άνθρώπους μας, στη ζωή μας, πού ένίοτε τά άγνωστομε ήμείς οι αυτόχθονες.

Όπως μάς εκπλήττει μέ τό πάθος του γιά τά Έλληνικά Γράμματα, τά άρχαία κυρίως, αλλά και τά μεταγενέστερα. Τόσο, πού αισθανόμεθα άσχημα, ήμείς οι άπόγονοι, νά μήν έχομε τό ίδιο πάθος του κληρονόμου, όπως ό Rossi, πού νοιώθει κληρονόμος του Έλληνικού Πολιτισμού, από τά πρώτα κώλας χρόνια τών σπουδών του. Γέννημα και θρέμμα της Ρώμης, γεννήθηκε τό έτος 1933. Μετά τις έγκυκλιες σπουδές, φοίτησε στην Φιλοσοφική Σχολή του μόνου τότε Πανεπιστημίου της Ρώμης, στό όποιο και σταδιοδρόμησε άκολουθώς ως βοηθός, έντεταλμένος καθηγητής και έν συνεχεία τακτικός καθηγητής, όπως είναι και τώρα, της Έλληνικής Φιλολογίας. Υπήρξε μαθητής τών καθηγητών Genaro Perrotta, Carlo Galavotti, Scevola Mariotti και ιδιαιτέρως του Bruno Gentili. Από τό ακαδημαϊκό έτος 1960-1961 μετεκπαιδεύθηκε και δίδαξε στά Πανεπιστήμια της Γερμανίας (Göttingen, Hamburg, Freiburg και άλλα), της Άγγλιας (Οξφόρδης, Λονδίνου, Καϊμπριτζ και άλλα), τών Ήνωμένων Πολιτειών της

* Παρουσίαση του βίου και του έργου του Luigi Enrico Rossi, κατά τήν άναγόρευσή του σέ Έπίτιμο Μέλος του Συλλόγου, στην αίθουσα Κ. Παλαμά, τήν 19.2.2002.

Άμερικής (Columbia University, Νέας Υόρκης και άλλα), προσφάτως δὲ δίδαξε στὴν Ἰσπανία (Πανεπιστήμιο τῆς Σαλαμάνκας και ἄλλου) και στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Καίρου και στοῦ περι-φρημο El-Azhar.

Εἶναι ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Arcadia και ἐπίτιμο μέλος τῆς Society for the Promotion of Hellenic Studies.

Τὸ ἔτος 1998 ἴδρυσε και διευθύνει μὲ τούς συναδέλφους του Maria Grazia Bonanno και Roberto Pretagostini τὸ περιοδικὸ *Seminari Romani di Cultura Greca*, ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Φροντιστηρίου του. Τὸ Φροντιστήριο τοῦ Rossi λειτουργεῖ πάνω ἀπὸ τριάντα ἔτη και σ' αὐτὸ ἔχουν διαμορφωθῆ οἱ καλύτεροὶ του μαθητές, πολλοὶ τῶν ὁποίων κατέχουν πανεπιστημιακές ἑδρες. Διώσημοι ἐρευνητές, Ἴταλοὶ και ξένοι, ἔχουν ἐπίσης φιλοξενηθεῖ στοῦ Φροντιστηρίου.

Τὰ ἰδιαίτερα ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα και οἱ ἐπιστημονικὲς εἰδικεύσεις τοῦ καθηγητοῦ Rossi ἀναφέρονται στοὺν Ὅμηρο, στοὺς ἀρχαίους λυρικοὺς, στοῦ ἀττικὸ θεᾶτρο, στὴν Ἑλληνιστικὴ ποίηση, στὴν Μετρικὴ.

Στὸν Ὅμηρο και γενικώτερα στοῦ Ἀρχαίῳ Ἑλληνικὸ ἔπος ἀφιέρωσε πολλές ἐργασίες του, ὅπως τὸ τέλος τῆς Ὀδυσσεΐας κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους και ὁ ζῆλος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου, Οὐσία και γένεση τῆς Ὀμηρικῆς τεχντροπίας, τὸ Ἑλληνικὸ ἔπος μεταξὺ προφορικοῦ και γραπτοῦ λόγου, και ἄλλες. Ὁ Rossi σημειώνει ὅτι μυρτηρίες ἐξ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς *Ἰλιάδος* και τῆς Ὀδυσσεΐας ἀποδεικνύουν τὴν ἀρχικὴ προφορικὴ παράδοση τῶν ἐπῶν. Ὁ Ὅμηρος, διακηρύττει, εἶναι μία σταθερὴ (costante) παρουσία στὴν Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία.

Οἱ μελέτες τοῦ Rossi γιὰ τὸ ἀττικὸ θεᾶτρο ἐστιάζονται τόσο στὴν παράδοση και τὴν ἐρμηνεία τῶν κειμένων τῶν ἀρχαίων τραγωδιῶν, ὅσο και στὴν σκηρικὴ παράστασή των. Ἰδιαίτερος πρέπει νὰ ἀναφέρω τὴν ἐξαντλητικὴ μελέτη του γιὰ τὸ σατυρικὸ δρᾶμα, μορφή, τύχη και λειτουργία ἐνός ἀρχαίου φιλολογικὸ εἶδους. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ σατυρικὸ δρᾶμα δὲν εἶχε τύχη ἐπιβίωσης. Μόνον ἓνα σατυρικὸ δρᾶμα μᾶς σώζεται ὀλόκληρο, ὁ *Κύκλωψ* τοῦ Εὐριπίδου. Τὸ σατυρικὸ δρᾶμα, ποῦ ἔρχεται νὰ συμπληρώσει τὴν τραγικὴ τριλογία ὡς τέταρτο μέρος τῆς δραματικῆς τετραλογίας, ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ψυχαγωγικὴ κατακλιδα τῆς τετραλογίας, ὕστερα ἀπὸ ἓνα συνεχὴ κατακλισμὸ τραγικῶν ἐπεισοδίων. Ἀλλὰ τὸ σατυρικὸ δρᾶμα εἶναι ψυχαγωγικὸ μέρος, ποῦ παριστάνει ἀρχαῖες μυθικὲς εἰκόνες μὲ παρουσία σατύρων. Στηρίζεται δηλαδὴ στὶς ἴδιες ἀρχές, στὶς ὁποῖες στηρίζεται και ἡ τραγικὴ τριλογία. Ὅμως αὐτὸ τὸ ψυχαγωγικὸ μέρος, μὲ ἀναφορὲς στοὺς παραδοσιακοὺς μύθους, δὲν ικανοποιεῖ πλέον και ἦδη ἀπὸ τὸ 438, ὅταν ὁ Εὐριπίδης τοποθετεῖ τὴν Ἀλκίσιπιν στὴν θέση τοῦ τετάρτου ἔργου τῆς τετραλογίας, δηλαδὴ στὴ θέση τοῦ σατυρικοῦ δράματος, τὸ τελευταῖο ἐκλείπει γιὰ νὰ παραχωρήσει τὴν θέση του στὴν κωμῶδια, μὲ περιεχόμενο πλέον σύγχρονα γεγονότα και πρόσωπα. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰ τὸ Ἀριστοτέλης δὲν ἀναφέρει τὸ σατυρικὸ δρᾶμα. Διότι στὴν ἐποχὴ του εἶχε ἐκλείψει, ἀκριβῶς διότι εἶχε ἀπολέσει τὴν λειτουργικότητά του. Καὶ ὁ Rossi προχωρεῖ στὴ διδασκαλία, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει τὴν ἐποχὴ του, τὸν δ' αἰ. π.Χ. και ὄχι τὸν ε' αἰ., ὅπου ἀκμάζει τὸ σατυρικὸ δρᾶμα. Τὴν διδασκαλία του αὐτὴν ὁ Rossi τὴν στηρίζει και στοῦ γεγονός ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπαινεῖ τὸν *Οἰδίποδα Τύραννον*, ὅπως τὸν θαυμάζομε και ἡμεῖς, ἐνῶ εἶναι γεγονός ὅτι κατὰ τὴν παράσταση τοῦ ἔργου ὁ Σοφοκλῆς κατέλαβε τὴν δευτέρη θέση και ἐνικήθη ἀπὸ κάποιον Φιλολκῆ. Οἱ αἰσθητικὲς ἀντιλήψεις και ἐπομένως τὸ κριτικὸ πνεῦμα ἀλλάζει μὲ τὶς ἱστορικὲς συνθήκες. Εἶναι μία σημαντικὴ και ὀρθὴ θέση τοῦ Rossi νὰ ἐρμηνεύει τὰ κείμενα και τὶς καταστάσεις ποῦ τὰ δημιουργοῦν σὲ σχέση μὲ τὸ κοινωνικὸ ἱστορικὸ πλαίσιο των.

Ὁ ἴδιος σημειώνει ὅτι ἡ ἐνασχόλησή του μὲ τὴν μετρικὴ ὀφείλεται στοῦ πάθος του γιὰ τὴν κλασικὴ μουσικὴ. Ἀκριβῶς, διότι ἤθελε νὰ μελετήσει τὶς ἀρχές μὲ βάση τὶς ὁποῖες οἱ ἀρχαῖοι σχημάτιζαν τοὺς στίχους των. Ἔτσι ὀδηγήθηκε στὴν ἐπισημαμένη ἐρευνα γιὰ τὸν τρόπο τῆς πα-

ρουσιάσεως, τής έκτελέσεως τής αρχαϊκής και κλασικής ελληνικής λογοτεχνίας. Προβάλλει τη σημασία που έχουν περισσότερο από τις τρεις τομές του δημηρικού στίχου, τα διαμορφούμενα τέσσαρα μέρη και τα δίχρονα φωνήεντα. Η μετρική δὲν βοηθεῖ μόνον στήν κατανόηση τῶν κειμένων, ἀλλά και στήν προσφορά και κατ' ἀκολουθίαν στήν παρουσίαση.

Αὐτό τὸ θέμα τῆς παρουσιάσεως τῶν κειμένων τῆς ἀρχαιότητος, δηλαδή τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ κειμένου με τὸν ἄνθρωπο, τὸν ἄνθρωπο τὸν τότε, ἀλλά και τὸν σημερινό, ἀπασχολεῖ τὸν Rossi. Με αὐτὸ τὸ πρῶτο συντάσσει, τὸ 1995, με τὴν συνεργασία και ἐκλεκτῶν μαθητῶν του, τὴν ἐντυπωσιακὴ Letteratura Greca, ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας.

Ὁ Rossi, ἀκάματος, συνεχίζει τὶς ἐρευνητικὲς ἐργασίες του, οἱ ὁποῖες τώρα ἐντοπίζονται στὸν Ἡσίοδο και στήν Ἑλληνικὴ Λυρικὴ Μετρικὴ, και εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ προσφέρουν νέα ἐπιτεύγματα, τὰ ὁποῖα ἀναμένουμε με ἐνδιαφέρον.

Δὲν θὰ ἤθελα νὰ ὑποκύψω στὸν πειρασμό νὰ χαρακτηρίσω τὸ ἔργο τοῦ τιμωμένου ἀπὸψε καθηγητοῦ και ἐρευνητοῦ. Ὅμως δὲν μπορῶ νὰ τὸν ἀποφύγω αὐτὸν τὸν πειρασμό. Διότι ἔχομε ἐνώπιόν μας ἓνα σημαντικό κλασικὸ φιλόλογο τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Τὸ χαρακτηριστικὸ του εἶναι ὅτι παιδεύει τὰ κείμενα. Τὸ γλωσσικὸ μέρος τὸ ἐξονυχίζει. Ἀλλά συνδυάζει τὶς μαρτυρίες που εὐρίσκονται ἀλλοῦ, γὰ νὰ κατορθώσει νὰ ἐμβαθύνει στήν ἀποψη τοῦ συγγραφέως. Ὅμως τὸ κείμενο, τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέως, δὲν εἶναι ἓνα ξηρὸ ἀπομεινάρι τοῦ παρελθόντος. Ἄνταναν κλὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς, ἔχει ἱστορικότητα. Τὸ κείμενο ἔχει συνταχθεῖ γὰ νὰ ἐμφανισθεῖ, γὰ νὰ διαβασθεῖ, γὰ νὰ παρουσιασθεῖ. Ἐτοὶ μόνον θὰ ἐπιτύχωμε μία πραγματικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέως, τοῦ συγγραφέως τοῦ ἰδίου, τοῦ ἱστορικοῦ και κοινωνικοῦ πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποῖου κινεῖται τὸ ἔργο. Ὁ Rossi εἶναι κυρίως ἐρμηνευτής. Με συνέπεια νὰ ἐμπλουτίζει τὸν σύγχρονο κόσμο με τὴν οὐσιαστικὴ συμβολὴ τοῦ παρελθόντος, κυρίως τοῦ Ἑλληνικοῦ παρελθόντος.

Ὁ Rossi δημιούργησε και δημιουργεῖ σχολὴ μελέτης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στήν Ἰταλία και ὄχι μόνον. Ἐτοὶ ἡ Ἰταλία προβάλλει και πάλιν τὸν κοινὸ πολιτισμὸ μας, τὸν Ἑλληνικὸ και τὸν Ρωμαϊκὸ. Με τὸν Rossi ἡ Ἰταλία γίνεται και πάλι οἰκεία σὲ μᾶς. Ἀκριβῶς ὅπως τὴν εἶχε φάλει ὁ δικὸς μας Κωστής Παλαμᾶς:

*Ὁμορφη, δὲ χορταίνεσαι πολυπιτυμημένη
κι ἀπ' ὄσους σὲ ξανοῖζανε κι ἀπ' ὄσους σὲ χαρῆκαν
κι ἀπ' ὄσους, ἄφταστη χαρά, γὰ σὲ μακροῖθε ἀκοῦνε
Μάννα, που τὸν τραγουδιστὴ γεννᾶς και τὸν τεχνίτη,
Πῶς εἶσαι
ὡς τῶν Ἐτρούσκων τὴ θεά, τῆς Ρώμης τὴ Μινέρβα,
λατῖνα εἰκόνα ἀντίφκιαστη τῆς Ἀθηνᾶς Ἐργάνης,
π' ὅλα τὰ σκόρπαι τὰ καλὰ τῆς προκοπῆς και σ' ὄλους.*

Καλῶς μᾶς ἤλθες, φίλε Rossi, στὸν «Παρνασσό», καλῶς μᾶς ἤλθες στήν Ἑλλάδα.